

ВІДЗИВ

офіційного опонента про дисертацію Шахвердової Алли Петрівни «Психологічний супровід соціальної адаптації студентів-першокурсників до умов навчання у вищому навчальному закладі», подану на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія.

Можна погодитися з Аллою Петрівною в тім, що **актуальність** дослідження зумовлена необхідністю вивчення однієї з найважливіших передумов успішної діяльності першокурсників, якою є їх своєчасна адаптація до середовища вишу на початковому етапі їх професійної підготовки. Дослідження зазначеної проблеми дійсно має сприяти вирішенню питання про подолання складнощів у навчально-професійній діяльності студентів, що вимагає сформованості пізнавальної активності, комунікативних умінь, мотивації та ціннісних орієнтацій на оволодіння обраною професією тощо. Кожний з випускників вищих навчальних закладів може додати до цих аргументів факти із власного досвіду такої адаптації, часто успішного, але іноді і драматичного, саме в цей початковий період набуття вищої освіти. Тому проблема психологічного супроводу соціальної адаптації студентів на початку їх навчання постає як конче важлива. Автор відзиву знає про це ще й тому, що вже другий рік займається в плановому порядку в своєму Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України проблемою геронтопсихологічного супроводу навчання особистості похилого віку і може порівняти свої дані з даними пошукувача.

Актуальність, теоретична й практична значущість, недостатня розробленість проблеми психологічного супроводу студентів-першокурсників до умов навчання у вищій обумовили вибір теми дослідження «Психологічний супровід соціальної адаптації студентів-першокурсників до навчання у вищому навчальному закладі».

Зрозумілим і слухним вважаємо сформований Аллою Петрівною науковий апарат дослідження – його мету, завдання, об'єкт, предмет, гіпотезу, теоретико-методологічні засади, методи, що дозволило отримати цікаві результати.

Так, **мета дослідження** – теоретико-методологічне обґрунтування та практична розробка системи способів і прийомів психологічного супроводу процесу соціальної адаптації студентів-першокурсників до навчання у вищому навчальному закладі.

Для досягнення поставленої мети було визначено 4 **завдання**:

1. Узагальнити теоретичні дані з проблем психологічного супроводу студентів з метою їх соціальної адаптації до навчально-професійної діяльності.

2. Визначити відповідні критеріальні ознаки та здійснити вибір методик емпіричного дослідження.

3. Дослідити особливості соціальної адаптації першокурсників до навчання у вищому навчальному закладі.

4. Розробити програму психологічного супроводу процесу соціальної адаптації першокурсників до навчання у виші та перевірити її на ефективність.

Сутність дослідження концентрується в його **гіпотезі**, за якою психологічний супровід вважається інтерактивним процесом в системі «викладач/викладачі – студент/студенти», який має на меті сприяння розвитку у студентів власної саморегулятивної системи. Розгляд соціальної адаптації у термінах розвитку особистості відповідно до вимог університетського оточення та особливостей педагогічної взаємодії в ньому за рахунок можливостей саморегуляції дозволяє вважати, що психологічний супровід студентів-першокурсників має відбуватися як сприяння розвитку таких психологічних механізмів саморегуляції, як усвідомлення та рефлексія.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали для пошукувача: принципи системно-структурного підходу до розуміння психічних явищ; ідеї про детермінативний характер психічних явищ; положення теорії особистості; основні положення теорії психологічного супроводу та адаптації; здобутки індивідуально-орієнтованої освіти й психологічної підтримки особистості.

А.П.Шахвердовою обраний комплекс **методів дослідження**: теоретичні (аналіз наукових джерел, узагальнення концепцій та підходів за досліджуваною проблематикою); емпіричні (тестування, спостереження, бесіди); методи математичної статистики. Процедура обробки даних проводилась за допомогою пакету програмного забезпечення SPSS v 16.0 for Windows.

В емпіричному дослідженні брали участь студенти-першокурсники різних факультетів Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. Загальну вибірку дослідження склали 326 осіб.

Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 242 сторінки комп'ютерного тексту. Основний текст – 159 сторінок. Робота містить 10 таблиць, 10 рисунків, 2 додатки. Список використаних джерел включає 269 найменувань.

Розглянемо стисло ступінь виконання А.П.Шахвердовою завдань дисертаційного дослідження відповідно до розділів роботи.

Так, у **першому розділі**, який слушно названо «**Теоретико-методологічні засади концепту «психологічний супровід соціальної адаптації»**» проаналізовано головні поняття досліджуваної проблеми.

А.П.Шахвердовою наводяться різні варіанти трактування поняття «психологічний супровід», в яких воно визначається як: а) систематичне спостереження за розвитком учнів (студентів) та створення для них необхідних умов (М. Р. Бітянова, І. Л. Мамайчук); б) цілісний процес вивчення, формування, розвитку і корекції професійного становлення особистості на різних етапах навчання у вищому навчальному закладі (Е. Ф. Зеєр); в) одна із функцій психологічної служби ВНЗ (О. П. Шматова) тощо.

У психологічному супроводі автор виділяє такі атрибути, як: а) системна організація; б) постійність функціонування; в) спрямованість на особистісно-професійний розвиток; г) розкриття потенційних можливостей студента; д) корекція особистісного розвитку і саморозвитку (С. П. Жданова, К. І. Пілюгіна).

Умовами психологічного супроводу студентів постають діалогічні відношення із викладачами у значенні цілеспрямованого впливу на особистісні смисли студентів (Л. К. Велитченко).

У цілому, психолого-педагогічний супровід здійснюється у відповідності з такими комплексними моделями, як «організатор» (діяльність психолога адресована класним керівникам, вчителям та учнівським колективам) і «куратор» (психологічне супроводження конкретних дітей та учнівських колективів) (Д. А. Іванов, Н. В. Ключова).

Психологічний супровід студентів першого курсу спрямований на: а) психологічну діагностику (мотивація, ціннісні орієнтації, установки, психологічний клімат тощо); б) допомогу в розвитку навчальних умінь і регулюванні своєї життєдіяльності; в) психологічну підтримку в різних аспектах самостійного життя і взаємин з однокурсниками та педагогами (О. П. Кринчик).

Він має забезпечувати: а) ефективне спілкування та поведінку; б) нормальне нервово-психічне самопочуття; в) формування учбових умінь та навичок; г) рефлексивне ставлення до взаємодії; д) активізацію діяльності; е) саморозвиток студента; є) встановлення багатопланових інтерактивних зв'язків (К. В. Бабак) тощо.

Розглядаючи проблему психологічного супроводу студентів в умовах навчально-професійної діяльності, автор приєднується до точки зору, в якій наголошується на таких його ознаках, як допомога у створенні необхідної суб'єктної основи для подолання труднощів об'єктивного та суб'єктивного характеру (Л. К. Велитченко) тощо.

На адаптивні процеси впливають, на думку пошукувача, такі умови, як: а) соціальні (суспільно-політичні, соціально-економічні, культурні та соціально-демографічні умови, рівень освіти, профіль, курс та спеціальність навчання); б) соціально-психологічні (соціальне оточення, особливості міжгрупової взаємодії) в) внутрішньо групові (групова згуртованість, положення в групі); г) індивідуально-психологічні (психічні функції, здібності, особливості особистості, мотивація, життєві цінності, самосвідомість, особистісні якості) (О. А. Кожурова) тощо.

Наведені в ході аналізу аргументи стали для А.П.Шахвердової підставою для висновку про те, що основне навантаження в ході соціальної адаптації приходить на процеси саморегуляції при здійсненні студентом власної активності відповідно до вимог соціумної дійсності, яка і потребує відповідного психологічного супроводу.

Відтак, дисертантом робиться висновок про те, що психологічний супровід є інтерактивним процесом в системі «викладач/викладачі – студент/студенти», який не тільки відбувається згідно логіці педагогічної взаємодії у вищій школі, але й має відповідні наголоси на створенні у студентів власної саморегулятивної системи, що має певний рівень рефлексивності.

Проаналізовані автором концептуальні погляди виступили основою для побудови особистісної моделі психологічного супроводу студентів з метою їх адаптації до умов навчально-професійної діяльності у ВНЗ. До цих ознак належать: а) емоційність; б) переживання власної унікальності; в) суб'єктність; г) готовність до розвиненої суб'єктної активності; д) поведінковий спосіб існування; е) активність у соціальній поведінці; є) участь у колективній діяльності; ж) самоствердження; з) дієвість самосприйняття; и) здатність до саморегуляції.

Оскільки йдеться про соціальну адаптацію, в якій головною ознакою є ознака інтерактивного «входження» в університетський соціум, остільки головна увага має приділятися, на думку пошукувача, сприянню розвитку умінь та навичок конструктивних інтерактивних взаємин за рахунок використання студентами процесів таких психологічних механізмів саморегуляції, як усвідомлення та рефлексія.

Отже в розділі 1 наведені певні дані на виконання першого завдання дослідження. Охарактеризовано робочі поняття «психологічний супровід» і «соціальна адаптація», які є складовими поняттями концепту «психологічний супровід соціальної адаптації». Запропоновано вербальну «особистісну модель психологічного супроводу студентів з метою їх адаптації...»

У другому розділі дисертації «Організація емпіричного дослідження соціальної адаптації студентів-першокурсників до умов навчання у вищому навчальному закладі» розкрито форми організації та зміст емпіричного дослідження, обґрунтовано вибірку, визначено і описано процедуру дослідження соціальної адаптації та її психологічного супроводу до умов навчання у вищому навчальному закладі у студентів першого курсу.

На підставі теоретико-методологічного аналізу даної проблеми А.П.Шахвердовою розроблено програму емпіричного дослідження, яка передбачає підготовчий, діагностичний, аналітико-інтерпретаційний і додамо – тренінговий етапи. Підготовчий етап включає заходи організаційно-методичного характеру, зокрема автором розкрито форми організації та зміст емпіричного дослідження, визначено умови його проведення, обрано основну вибірку дослідження, підібрано психодіагностичний інструментарій.

При виборі методик діагностики соціальної адаптації пошукувачем було враховано зокрема той факт, що розроблювана проблема є досить

ускладненою і має розгалужені аспекти розгляду. Тому дослідник спиралася на цілісні уявлення, зокрема вважаючи соціальну адаптацію цілісною поведінковою реакцією особистості на зовнішні та внутрішні стимули, важливим аспектом формування соціальної зрілості, здатністю студентів до опанування сукупністю нових соціальних ролей – на основі розвитку таких якостей особистості, як усвідомлення, цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, самостійність, ініціативність, рефлексивність, уміння володіти собою, додамо в цьому місці – і креативність.

Схвалюємо той факт, що А.П.Шахвердовою враховувався факт підвищення інтересу студентів 17-19 років до духовних і моральних проблем життєвого самовизначення – пошуку сенсу буття, постановки життєвих цілей, формування способу життя, визначення власного духовного простору та ін.

Разом з тим, у цей період взаємодія з «іншим», «новим» може породжувати конфлікти, протистояння, викликати непередбачувані реакції та оцінки. Тому проблема соціальної адаптації та її психологічного супроводу у студентів першого курсу розглядалася автором, по-перше, як постійний процес активного пристосування індивіда до соціальних умов середовища, а по-друге, як результат цього процесу.

Аналіз даних щодо соціальної адаптації та можливостей її психологічного супроводу у студентів першого курсу вищого навчального закладу визначав пріоритет властивостей активності-пасивності особистості у пристосуванні до оточуючого середовища, тенденції самозмінювання, самокорекції, саморегуляції у відповідності з вимогами середовища.

Для проведення дослідження автором було складено психодіагностичний комплекс, в який були включені: методика «Соціально-психологічна адаптація» К.Роджерса і Р.Даймонда (адапт. А.К.Осницького); особистісний опитувальник (FPI) Й. Фаренберга; «Діагностика соціального інтелекту» Дж.Гілфорда, М.Саллівена; опитувальник «Вольові якості особистості» М.В.Чумакова; методика «Подолання тяжких життєвих ситуацій (ПТЖС)» В. Янке, Г.Ердман (адапт. Н.Є.Водоп'янової); тест «Індекс задоволеності життям» (ІЗЖ) (адапт. Н.В.Паніної); «Діагностика мотиваційної структури особистості» (В.Е.Мільман).

На діагностичному етапі емпіричного дослідження було запроваджено адекватні обраним показникам вимірювальні процедури. За допомогою зазначеного психодіагностичного комплексу проводився збір емпіричних даних щодо показників соціальної адаптації, її психологічного супроводу у студентів першого курсу університету та психологічних особливостей особистості, які виступили як складові психологічного супроводу, що гіпотетично пов'язані із соціальною адаптацією.

На аналітико-інтерпретаційному етапі дослідження широко використовувалися методи кількісного аналізу, зокрема математико-статистичної обробки даних та їх обговорення й інтерпретації. На цьому ж етапі здійснено психологічний аналіз та інтерпретацію емпіричних даних через співставлення з отриманими раніше результатами.

Тобто у другому розділі виконане друге завдання дослідження.

У третьому розділі «Результати емпіричного дослідження соціальної адаптації студентів-першокурсників до умов навчання у вищому навчальному закладі» викладено результати експериментального дослідження та їх психологічна інтерпретація, тобто виконані третє і четверте завдання дослідження.

А.П.Шахвердовою вивчено та охарактеризовано співвідношення між показниками соціальної адаптації і дезадаптації та психологічними характеристиками особистості; визначено особливості їх прояву у студентів з різним рівнем адаптації і дезадаптації. Складено корекційну програму психологічного супроводу (тренінгу) соціальної адаптації студентів-першокурсників до умов навчання у вищому навчальному закладі; охарактеризовано зміни, які сталися у студентів експериментальної групи після участі у тренінгу, встановлено взаємозалежність між показниками соціальної адаптації, дезадаптації і показниками психологічних характеристик особистості: мотивації, вольових якостей, подолання тяжких життєвих ситуацій, що дає підставу автору визначити зазначені феномени як компоненти психологічного супроводу соціальної адаптації студентів, зумовлені механізмами саморегуляції – усвідомленням та рефлексією.

Хочемо додати, що на наш погляд, вказана програма фактично, контекстуально, включає два компоненти психологічного супроводу як функції психологічної служби (про що автор говорила у теоретичному аналізі проблеми ще в першому розділі). Мова йде про психодіагностичний та психокорекційний компоненти супроводу, які власне складають експериментальну його модель, здійснювану дослідником в ході дисертаційного дослідження. При цьому перший компонент доповнюється науковою інтерпретацією експериментальних даних про особливості соціальної адаптації (що потенційно може стати предметом психологічного консультування першокурсників), а другий компонент реалізується через тренінг. Переконані, що саме за такою логікою пошукувач здійснювала своє дослідження, однак чітко не виразила це в тексті.

В такому контексті слід розглядати представлені в дисертації кількісні та якісні дані, зокрема результати кореляційного аналізу співвідношення показників адаптації і мотиваційної структури особистості, що вказують на вираженість мотиваційної тенденції до загальножиттєвої спрямованості, прагнення до визнання, творчої активності, забезпечення комфорту, пристосування до нових умов існування, на підвищену ідентифікацію із соціальними умовами, конформність, поступливість, стриманість, обережність у поведінці студентів.

Пристосування першокурсників до нових умов життя і діяльності супроводжується відповідальністю, дисциплінованістю та старанністю, а з іншого боку – уникненням проблем та проблемних ситуацій, що відбувається за рахунок певної пасивності, проявів невпевненості, нерішучості, сугестивності, відволікання, недостатньої самостійності, залежності від думки групи тощо.

Проведений пошукувачем кореляційний аналіз між показниками дезадаптації і психологічних характеристик особистості надав можливість встановити необхідність психологічного супроводу дезадаптації, приміром при загостренні мотивів астенічності, невмінні регулювати свою поведінку у складних ситуаціях, що не дають можливості розвитку мотивів творчої активності, творчого потенціалу, активної позиції у навчанні. Значущість таких кореляційних зв'язків відображає мотиваційну тенденцію до довготривалих емоційних переживань, схильність до розладу конструктивності особистої позиції студентів у складних ситуаціях.

За допомогою якісного аналізу було визначено рівні соціальної адаптації за загальним ступенем вираженості показників: високий (А) і низький (Д), складено й описано психологічні характеристики першокурсників, які різняться за проявами адаптації і дезадаптації, «полярними» характеристиками структурних компонентів мотивації, індивідуальною сукупністю властивостей особистості, рівнем індексу життєвої задоволеності та соціального інтелекту, сукупністю вольових якостей, можливостями подолання тяжких життєвих ситуацій. Виявлено, що особи з високим рівнем адаптації характеризуються як такі, що проявляють спроби привнести продукти індивідуальної праці у загальний розвиток навколишнього соціального середовища, активізувати усі свої творчі здібності, бути корисними для оточуючих (перш за все для однокурсників, однокласників, викладачів). Вони активні у спілкуванні, навчанні, постійно беруть участь у життєдіяльності групи, факультету, університету, відчують особисту корисність. Що стосується представників групи з низьким рівнем адаптації, то їх можна охарактеризувати недостатньою здатністю до підтримки життєзабезпечення та соціального статусу, слабкою творчою активністю, нереалізованою суспільною корисністю.

Тому А.П.Шахвердовою було складено та апробовано програму тренінгу, яка охоплює комплекс занять та вправ, спрямованих на корекцію таких психологічних характеристик особистості, як мотиваційна сфера, вольові якості (рішучість, самостійність, наполегливість та цілеспрямованість); подолання труднощів у тяжких життєвих ситуаціях, що гіпотетично визначені автором як власне предмет психологічного супроводу соціальної адаптації студентів-першокурсників до умов навчання.

Розроблений тренінг складається з 10 занять, кожне з яких має по 3 творчі завдання та ділові ігри. Тривалість занять, які проводились 2 рази на тиждень, 80-90 хвилин. Означений тренінг розрахований на студентів-першокурсників вищих навчальних закладів віком 18-23 роки. Реалізація розробленого тренінгу відбувалась в межах навчальних занять з курсу «Психологія» і за своєю тривалістю 1,5-2,0 місяця мав ознаки супроводу. Завдання тренінгової роботи полягало у корекції психологічних умінь переживання соціально-психологічної комфортності освітнього студентського середовища. Були визначені наступні напрями роботи: усвідомлення себе, своїх стосунків з однокурсниками та однокласниками; можливих умінь регуляції своєї поведінки у складних ситуаціях;

комунікативних умінь; розуміння проявів емоцій різної модальності оточуючими людьми; усвідомлення наявності навичок самоконтролю, рефлексії, саморегуляції і умінь стримувати негативні поведінкові реакції; активізація умінь швидко долати реальні або уявні непереборні перешкоди, ефективно взаємодіяти з оточуючими людьми.

Динаміку змін проілюстровано автором за допомогою гістограм показників адаптації за результатами, отриманими студентами контрольної та експериментальної групи до і після участі у тренінгу.

Участь першокурсників у тренінгових заняттях сприяла, зокрема зниженню значення показника емоційного дискомфорту у представників експериментальної групи, що зменшило розбіжності з контрольною групою (КГ) на 24%. Це можна пояснити ростом рівня визначеності у студентів експериментальної групи (ЕГ) свого емоційного ставлення до оточуючих людей (одногогрупників, однокурсників, викладачів), до змін у становленні особистості, які зумовлені організацією студентського життя. Зменшення розбіжностей значень показників неприйняття себе (НпС) – на 22% та неприйняття інших (НпІн)- на 18% пояснюється збільшенням рівня самооцінки досліджуваних, задоволеності характеристиками своєї особистості, усвідомлення та задоволення потреби спілкування, взаємодії, спільної діяльності з одногрупниками та однокурсниками, з викладачами вищого навчального закладу.

Вивчення зміни значень показників соціальної адаптації представників експериментальної групи, отриманих після участі у корекційних заняттях, характеризує даних студентів, як людей упевнених у собі, які навчилися аналізувати та усвідомлювати свої вчинки та можливості, регулювати дії, спрямовані на оточуючих та на себе, відповідно до вимог освітнього середовища вищого навчального закладу.

Проведене емпіричне дослідження дозволило А.П.Шахвердовій зробити 10 висновків, серед яких ми виділимо як найважливіші п'ять – 1, 2, 4, 5 та 10.

1. Психологічний супровід є важливим системним компонентом підготовки студентів в умовах вищого навчального закладу. Його призначення полягає у наданні компетентної допомоги студентові у процесі отримання знань та розвитку умінь і навичок, необхідних для їхньої навчально-професійної діяльності. Особливе значення психологічний супровід має для процесу становлення особистості майбутнього фахівця за рахунок засвоєння конструктивних моделей професійної поведінки. У теоретико-прикладному аспекті психологічний супровід є складовою психологічної служби, комплексного психологічного супроводу професійної діяльності.

2. Провідною ознакою психологічного супроводу є створення психологічних умов для успішного навчання і розвитку у межах функціонування психологічної служби навчального закладу, спрямованої на: особистісний і професійний розвиток студента; подолання труднощів; корекцію емоційно-особистісної сфери; формування відповідної поведінки

тощо. Його сутнісні ознаки визначаються вимогами навчального закладу до діяльності студентів, яка з огляду на її зміст є відповідним діяльнісним еталоном.

4. Психологічний супровід студентів як компонент педагогічної взаємодії у вищому навчальному закладі не тільки відтворює її ознаки, але й є сполучною ланкою між діяльністю викладача і діяльністю студента, що розвивається. Соціальне партнерство у ньому слугує основою ситуації розвитку, виховання, ділового спілкування. Воно є виразом корпоративної культури вишу, яка визначає об'єктивні умови особистісного та діяльнісного зростання студентів в континуумі конструктивної взаємодії з відповідними підрозділами вишу і іншими студентами. Психологічний супровід у даному разі є орієнтуванням студентів на усвідомлення та рефлексування власних особливостей, які у той чи інший спосіб впливають на їхню здатність бути успішними при виконанні завдань, пов'язаних із навчально-професійною діяльністю.

5. Головною ознакою поняття «адаптація» є ознака пристосування, яка проявляється у взаємодії індивіда й середовища, виявляється у встановленні динамічної рівноваги між системами зовнішнього й внутрішнього середовища. Її процесуальний аспект вказує на послідовність адаптивних дій. З боку результату адаптація являє собою фінальне явище за схемою адаптація/деадаптація, якому притаманні гностичні, інтерактивні, поведінкові, діяльнісні, особистісні стратегічні, комунікативні ознаки.

10. Складено та адаптовано програму тренінгу, спрямованого на корекцію соціальної адаптації студентів першого курсу до умов навчання у вищому навчальному закладі. Запровадження тренінгу визначило необхідність активізації механізмів саморегуляції (усвідомлення, рефлексії), мотивації, вольових якостей, умінь подолання труднощів як психологічного супроводу соціальної адаптації студентів до умов навчання у вищому навчальному закладі.

Розроблений тренінг сприяє розвитку саморегуляції, зокрема механізмів усвідомлення і рефлексивності, та є системною організацією психологічного супроводу соціальної адаптації студентів першого курсу до умов навчання у вищому навчальному закладі.

Перспективами розробки зазначеної проблеми є вивчення об'єктивних даних динаміки соціальної адаптації студентів. Перспективним також вбачається дослідження розбіжностей характеру реагування (у співвідношенні з індивідуально-типологічними особливостями) студентів-першокурсників на вплив зовнішніх та внутрішніх факторів, пов'язаних з адаптацією студентів до умов навчання у вищому навчальному закладі.

Отримані внаслідок проведеного дослідження теоретико-експериментальні дані мають **наукову новизну, практичне значення.**

Основні результати дослідження **впроваджені у навчальний процес** Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (довідка впровадження № 21/02 від 05.01.2017 р.), Тернопільського національного економічного університету

(довідка впровадження № 126-03/1652 від 21.08.2017 р.), Одеського обласного інституту удосконалення вчителів (довідка впровадження від 24.05.2017 р.) та Чорноморського національного університету імені Петра Могили (довідка впровадження № 2/7-45/56 від 16.03.2018 р.).

Вони **апробовані** на 5 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях і на засіданнях кафедри теорії та методики практичної психології ПНПУ імені К.Д.Ушинського (2007-2017 рр.).

Основні результати дослідження відображено в 6 **публікаціях**, з них: 5 статей, що були опубліковані в наукових фахових виданнях України, 1 стаття у зарубіжному науковому періодичному виданні.

Разом з тим, опонентом помічені деякі дискусійні особливості дисертаційного дослідження, що дає підстави зробити певні зауваження.

1. На жаль, анонсоване у назві першого розділу визначення концепту «психологічний супровід соціальної адаптації» саме як цілісного поняття, не наведено ні в тексті дисертації, ні в авторефераті. Запропонована автором в авторефераті словесна «особистісна модель психологічного супроводу» лише частково пов'язана з компонентами вказаного концепту. Такі ж понятійні зміщення характеризують поняття програми психологічного супроводу, коли за текстом йдеться фактично про програму тренінгу тощо.

2. Використаний А.П.Шахвердовою в англійській редакції анотації автореферату та самої дисертації варіант її назви, який починається словами «Psychological support...» підсилює враження опонента, яке виникає при ознайомленні з роботою, про те, що в ній зміщується акцент з власне регулярного психологічного супроводу на епізодичну допомогу, коучінг, сприяння, підтримку соціальної адаптації студентів; при цьому значною мірою втрачається лонгітюдний, моніторинговий характер психологічного супроводу, який слід було б точніше перекласти як «Psychological accompaniment (escorting)...». Про те ж саме свідчать і назви 2 і 3 розділів дисертації, в яких не згадується психологічний супровід, а також назви 6 статей автора, в яких про психологічний супровід говориться лише в одній статті. Отримані в ході теоретичного та експериментального дослідження дані все ж таки зберігають своє проголошене значення, але лише в тому випадку, якщо вивчається певна системна одиниця психологічного супроводу, яка характерна для різних етапів навчання студентів. Можна погодитися з тим, що саме за таких умов обраний пошукувачем комплекс особистісних властивостей, сконцентрований навколо саморегуляції студента, власне і характеризує соціальну адаптацію на різних етапах його навчання, на що треба було б вказати більш чіткіше.

3. Продовжуючи попереднє зауваження, відмітимо, що психологічний супровід соціальної адаптації студентів першого курсу має бути пов'язаний з особливостями переживання ними таких форм навчання, як поточні лекції, семінари, практичні заняття (приміром, за ступенем їх складності і засвоюваності навчального матеріалу), поточні звіти і особливо – залікова та екзаменаційна сесії, стосунки і спілкування з однокурсниками та викладачами впродовж двох перших семестрів, які визивають специфічні

види адаптації, які слід було б розглянути більш докладно.

4. Не показаний хоча б схематично зв'язок соціальної адаптації з адаптаційним синдромом та стресом, хоча у списку використаних джерел наводиться робота автора учення про стрес Г.Сельє, котрий прямо вивчав такий зв'язок, приділяючи особливу увагу дистресу, часто пов'язуваному з психотравмами, що визвані певними суперечностями, конфліктами, екзистенційними проблемами, перевантаженнями; до речі, офіційний опонент у свій час безпосередньо стикався з гострими проблемами соціальної адаптації (власними та однокурсників) вже на першому курсі свого навчання на факультеті психології МДУ – це фактично стимулювало вже тоді початок його професійної діяльності в якості практичного психолога – у вигляді консультування однокурсників, зокрема по проблемі появи у деяких з них суїцидальних тенденцій тощо.

5. Потребує уточнення характеристика суб'єкта саме психологічного супроводу – з тексту виникає неоднозначність в цьому питанні. Хто це? Університетське середовище, викладачі, практичний психолог з його типовими професійними функціями (психологічна просвіта, психодіагностика, психологічний розвиток, психологічне консультування, психотерапія, психологічна реабілітація тощо), експериментатор або сам студент (на це спонукає обраний автором наголос на саморегуляцію)? В цих випадках психологічний супровід може бути різним, про що слід було б сказати в роботі.

6. Останнє зауваження стосується відсутності більш повних даних щодо індивідуально-психологічних особливостей студентів-адаптантів (суб'єктно-об'єктних, щодо типів їх адаптації, темпераментальних, гендерних, вікових тощо) та відповідних до цього особливостей психологічного супроводу. Адже, приміром, за даними незабутнього Б.Й.Цуканова і нашими даними, представники різних типів темпераменту у разі соціальної дезадаптації (психодинамічної неконгруентності) можуть реагувати на соціальні впливи не тільки певними переживаннями, але і відхиленнями у здоров'ї й так званими переважаючими хворобами, з чим ми постійно стикаємося у своїй психологічній практиці.

Проте, можна певними чином погодитися з позицією автора дисертації, яка розглядає психологічний супровід та особистісні чинники соціальної адаптації у студентів, передусім саморегуляцію, у широкому універсальному контексті і зосереджує свої дослідницькі зусилля фактично на супроводжувальній функції декількох видів діяльності психологічної служби.

Не зважаючи на вказані зауваження, аналіз змісту дисертаційного дослідження свідчить, що за актуальністю розглянутої проблеми, обґрунтованістю методів і результатів її експериментального вивчення в межах обраної автором концепції дослідження, достовірністю отриманих висновків та їх теоретичною і практичною значущістю, дисертація «Психологічний супровід соціальної адаптації студентів-першокурсників до умов навчання у вищому навчальному закладі», відповідає вимогам п. 9, 10,

12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23.07.2013 р. № 567 та вимогам МОН України, які висуваються до підготовки кандидатських дисертацій, що дає підстави для присудження **Шахвердовій Аллі Петрівні** наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна психологія та вікова психологія.

Офіційний опонент – доктор психологічних наук,
професор, провідний науковий співробітник відділу
психології праці Інституту педагогічної освіти і
освіти дорослих НАПН України

Рибалка В.В.

